

УДК 339.13.024:637.1

В. І. Радько,

к. е. н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України

І. В. Свіноус,

д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет

ПОГЛИБЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА КОНЦЕНТРАЦІЇ ЯК ЧИННИК ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА

V. Radko,

Ph.D. docent, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

I. Svinous,

Prof., Bila Tserkva national agrarian university

INCREASED SPECIALIZATION AND CONCENTRATION AS A FACTOR IN THE INTENSIFICATION OF MILK PRODUCTION

У процесі проведеного дослідження було встановлено, що наближення виробництва молока до місця його споживання й переробки дасть змогу, з одного боку, скоротити втрати й зберегти якість молока, з іншого — ліквідувати віддалені перевезення й заощаджувати на транспортних витратах. У перспективі спеціалізація молочно-господарств повинна здійснюватися залежно від особливостей виробництва, його розмірів і природно-економічних умов на основі вузької спеціалізації з розвитком однієї галузі; комбінованої спеціалізації молочно-скотарства з іншими галузями.

Поглиблення спеціалізації зумовлює необхідність відокремлення у складі молочно-м'ясного власне молочно-скотарства, що включає виробництво молока й займається поліпшенням племінних якостей худоби, вирощуванням ремонтного молодняка, штучним заплідненням і т.д.

Доведено, що досягнення раціональної концентрації виробництва у великих сільськогосподарських підприємствах можна за рахунок поділу виробництва на окремі стадії, кооперації, поглиблення спеціалізації та підвищення рівня інтенсифікації.

During the study it was found that approaching the place of milk consumption and recycling will allow, on the one hand, reduce losses and keep the quality of milk, the other — Eliminate distant traffic and save on transport costs. In the future, specialized dairy farms should be carried out depending on the characteristics of production, its size and natural and economic conditions on the basis of specialization to the development of a sector; dairy specialization combined with other industries.

Increased specialization necessitates separation in the composition of milk and meat own dairy, including milk production and is engaged in improving the quality of livestock breeding, cultivation of repair young animals, artificial insemination, etc.

It is proved that achieving rational concentration of production in large farms may be due to the division of production into separate stages, cooperation, deepening specialization and level of intensification.

Ключові слова: спеціалізація, концентрація, сільськогосподарські підприємства, ефективність, інтенсифікація.

Key words: specialization, concentration, farms, efficiency, intensification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині, коли процес перетворення системи виробничих відносин на ринковій основі є нагальною потребою не лише відродження розвитку спеціалізації й підтримки різних форм кооперативного руху, інтеграційних процесів, створення умов для тісної взаємодії кооперативних підприємств, спільної участі у вирішенні вироб-

ничих завдань молочної продукції актуальним залишається скорочення відстані перевезень.

Молочне скотарство належить до найбільш трудомістких галузей тваринництва. Воно вимагає значних затрат праці й засобів, тому його розміщення висуває вищі вимоги до наявності трудових ресурсів. Цим пояснюється розміщення молочно-скотарства в райо-

нах розвиненого землеробства, що мають високу щільність населення, а також приміських і промислових центрів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Грунтовно питання ефективного функціонування підприємств з виробництва молока висвітлено у наукових працях вітчизняних учених-аграріїв: І. Баланюка, П. Березівського, М. Ільчука, М. Пархомця, та інших. Однак певні теоретичні та науково-практичні проблеми формування організаційно-економічних аспектів впливу концентрації та спеціалізації на підвищення ефективності діяльності підприємств із виробництва молока залишаються недостатньо розробленими.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методичних положень щодо оцінки впливу спеціалізації та концентрації виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

При розміщенні молочного скотарства найважливішим процесом є географічний поділ праці з урахуванням специфічних особливостей: виробництво молока має бути досить рівномірно розміщене по території країни, оскільки воно є малотранспортабельним і швидкопсувним продуктом; простежується тісний зв'язок із землеробством; сезонність виробництва, де робочий період майже збігається із часом виробництва молока-сировини, що сприяє ефективному використанню трудових і матеріально-технічних ресурсів; молочне скотарство, як і інші галузі тваринництва, за потреби можна перебазувати й розмістити в потрібних місцях (ближче до міст, переробного підприємства).

Отже, наближення виробництва молока до місця його споживання й переробки дасть змогу, з одного боку, скоротити втрати й зберегти якість молока, з іншого — ліквідувати віддалені перевезення й заощаджувати на транспортних витратах.

Підвищення ефективності молочного скотарства неможливо забезпечити без запровадження на фермах новітніх технологій, які базуються на використанні високопродуктивних машин і обладнання, автоматизації виробництва. Створюючи умови для скорочення трудових витрат, виробництво, у свою чергу, підвищує вимоги до кваліфікації кадрів.

Успішний розвиток галузі неможливий без поглиблення спеціалізації й концентрації виробництва. Поглиблення спеціалізації зумовлює необхідність відокремлення у складі молочно-м'ясного власне молочного скотарства, що включає виробництво молока й займається поліпшенням племінних якостей худоби, вирощуванням ремонтного молодняку, штучним заплідненням і т.д.

Головну роль у розвитку суспільства відіграють продуктивні сили, від стану й організації використання яких залежить рівень продуктивності праці. Визначаючи роль продуктивних сил для суспільства, К. Маркс і Ф. Енгельс зазначили, що їх розвиток ... "є абсолютно необхідною практичною передумовою ще й тому, що без нього має місце тільки загальне поширення бідності..." [1].

У процесі виробництва продуктивні сили організуються певним чином. Найбільш загальною формою їх організації є спеціалізація і концентрація виробництва на основі кооперації, яка ґрунтується на суспільному поділі праці. "Та форма праці, при якій багато людей планомірно і спільно беруть участь в одному й тому самому процесі праці або в різних, але пов'язаних між собою процесах праці, називається кооперацією" [2].

Розглядаючи спеціалізацію й на її основі концентрацію виробництва як форму організації продуктивних сил суспільства, що позитивно впливає на результати виробництва, К. Маркс вказував на великі переваги її над невеликим неспеціалізованим виробництвом. "...Вживані спільно засоби виробництва переносять меншу частину своєї вартості на одиницю продукту почасти тому, що вся та вартість, яку вони віддають, розподіляється одночасно на більшу масу продуктів, почасти тому, що в порівнянні із засобами виробництва, вживаними окремо, вони входять в процес виробництва хоч і абсолютно більшою, але щодо сфери їх дії відносно меншою вартістю. Разом з тим зменшується і та складова частина вартості, яка припадає на постійний капітал, а значить, знижується відповідно і до її величини і сукупна вартість товару. Результат вийде той самий, як і тоді, якби засоби виробництва товарів стали вироблятися дешевше" [3].

Під поділом праці розуміють його спеціалізацію. В.І. Ленін у своїй праці "З приводу так званого питання про ринки", в якій показав роль поділу праці в історичному розвитку капіталізму, писав: "Ринок з'являється там і остільки, де і оскільки з'являється суспільний поділ праці і товарне виробництво. Величина ринку нерозривно зв'язана з ступенем спеціалізації суспільної праці" [4].

Із розвитком суспільного поділу праці відбувається спеціалізація підприємств як основного осередку цього поділу в середині суспільства. Суспільний поділ праці слугує основою спеціалізації виробництва, оскільки останнє неможливе без нього.

Відмежування однієї галузі від іншої дає змогу створювати спеціалізовані галузі й підприємства. Під спеціалізацією підприємств розуміють зосередження основних і обігових засобів на виробництві одного чи кількох видів продукції, або на виконанні окремих виробничих процесів. Концентруючи увагу окремо на цих процесах, виробник забезпечує більш кваліфіковане й ефективно його здійснення.

Таким чином, із розвитком спеціалізації розширюються можливості для виробництва різних видів продукції, концентрації з цією метою засобів виробництва, що супроводжується злиттям процесів суспільної праці.

Концентрація і спеціалізація виробництва — різні економічні явища. Перше означає зосередження виробництва на більших підприємствах, яке являє собою одну з форм суспільного поділу праці. Разом із тим вони тісно пов'язані між собою. Ці процеси, що взаємно проникають один в один, здійснюються поряд: концентрація виробництва породжує його спеціалізацію, а остання передбачає концентрацію.

Концентрація виробництва дає змогу найбільш повно використовувати основні його засоби, досягнення науки і техніки, здійснювати спеціалізацію й на цій основі збільшувати обсяги виробництва продукції за менших витрат засобів. Спеціалізація може розвиватися не лише на виробництві окремого продукту, а й на окремому технологічному циклі.

Аналізуючи капіталістичні відносини в землеробстві, К. Маркс і Ф. Енгельс встановили, що в селі, на основі закону нагромадження і концентрації капіталу, відбувається процес створення великого сільськогосподарського виробництва. При цьому вони дійшли висновку про значні економічні його переваги перед дрібним виробництвом.

Велике виробництво має можливість краще використовувати сучасні досягнення технічного прогресу. Для нього притаманні відносно менші, ніж у дрібному, витрати на утримання виробничих і складських приміщень, транспортні, адміністративно-господарські та інші витрати. На великому підприємстві легше налагодити комбіноване виробництво, існує можливість раціонально використовувати виробничі відходи, краще органі-

Таблиця 1. Групування сільськогосподарських підприємств за часткою виручки від реалізації молока, 2014 р.

Групи за часткою виручки від реалізації молока у загальній виручці від реалізації с.-г. продукції, %	Кількість господарств у групі	Рентабельність, %	Рентабельність з підтримкою, %	Частка виручки від реалізації молока у загальній виручці від реалізації с.-г. продукції, %
до 5	400	-9,0	-1,8	2,4
5,1-10	292	-8,4	3,0	7,1
10,1-20	415	-2,2	13,0	14,4
20,1-30	315	1,9	9,8	24,6
30,1-40	225	10,0	47,0	35,0
40,1-60	229	8,8	21,6	48,0
більше 60	118	9,9	19,7	70,5
Усього	1994	2,3	18,0	14,3

Джерело: розраховано автором.

зувати працю і т.д., що забезпечує вищий рівень продуктивності праці.

Великі господарства, організуючись на базі поділу праці й використовуючи кооперацію, досягають високої продуктивності суспільної праці.

Про переваги великого господарства над дрібним постійно ведеться наукова полеміка. Немає сумнівів у більш ефективному веденні великого виробництва. Проте шаблонний підхід до цього питання привів до гігантської в сільському господарстві, але підвищення рівня концентрації та збільшення виробництва має певні межі. О.В. Чайнов першим з учених-економістів у 1922 році вивчав оптимальні розміри землеробного господарства.

"За нашими глибокими переконаннями, — писав він, — ідеальним апаратом сільськогосподарського виробництва є зовсім не крупна латифундія та індивідуальне селянське господарство, а новий тип господарської організації, в якому організаційний план розподілений на ряд ланок, кожна з яких організована в тих розмірах, які є оптимальними для нього. Інакше кажучи, ідеальними нам вважається селянське сімейне господарство, яке виділило з свого організаційного плану всі ті ланки, в яких крупна форма виробництва має безсумнівну перевагу над мількою, і організувало їх на різні ступені крупності в кооперації. Велике майже завжди буде мати деякі переваги перед господарством мільком: це один з основних законів економіки, було б безглуздя відкидати" [5].

Отже, створені після реформування сільськогосподарські підприємства, маючи достатню кількість землі, можуть формувати ферми раціонального розміру, а закуповуючи певну кількість кормів — тваринницькі комплекси, які за рівнем концентрації є переважними, застосовують автоматизацію виробничих процесів. Щодо фермерських господарств і особистих селянських, то і в них можна досягти оптимальності.

О.В. Чайнов указував: "Необхідно задати собі і кількісне питання про те, наскільки значне кількісне вираження переваг крупного господарства над малим саме в даній галузі виробництва. А оскільки це питання задається відносно сільського господарства, ми повинні відповісти на нього, що в землеробстві кількісний вираз переваг крупного господарства незначний. Ніякої концентрації в просторі тут, за винятком процесів первинної переробки сільськогосподарських продуктів, провести неможливо" [6].

Отже, повне використання основних фондів у цілому і технічних засобів зокрема в умовах їх значного подорожчання є однією з основних засад визначення раціональних розмірів тваринницьких ферм і комплексів. Такий методичний підхід слід застосовувати при визначенні оптимальних виробництв для всіх форм господарювання — як для сільськогосподарських підприємств, так і для фермерських та особистих селянських господарств.

Багаторічною практикою підтверджено економічну ефективність спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Більшість дослідників розглядають проблему визначення економічної ефективності спеціалізації та раціонального розміщення сільськогосподарського виробництва під кутом зору збільшення обсягів виробництва продукції, підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції, тобто з огляду на економію суспільних затрат. При цьому підкреслюється, що основним критерієм економічної ефективності виробництва є закон економії часу.

За іншою точкою зору, головними умовами розвитку спеціалізації в ринкових умовах є цінова ситуація та кон'юнктура ринку. Кожне господарство, враховуючи рівень цін, вирішує, яку продукцію і в якому обсязі вигідно виробляти. Найбільший чистий дохід, або так звана найбільш вигідна галузь, і визначає виробничий напрям, тобто спеціалізацію господарств.

Загальноприйнятий показник рівня спеціалізації сільськогосподарського підприємства визначається часткою галузі в товарній продукції.

Дані групувань сільськогосподарських підприємств України за рівнем і коефіцієнтом спеціалізації з виробництва молока свідчать про загальну тенденцію, за якої з підвищенням рівня і коефіцієнта спеціалізації зростають прибутки й рівень рентабельності виробництва або значно зменшується збитковість (табл. 1).

Це пояснюється тим, що у спеціалізованих господарствах вища продуктивність праці, нижча собівартість продукції, більші надої на корову, середня реалізаційна маса однієї голови великої рогатої худоби та свиней. У цих господарствах менший період відгодівлі тварин, що значною мірою впливає на прирост окупності вкладених у виробництво продукції коштів і праці.

За рівнем спеціалізації сільськогосподарські підприємства у цілому не досягли високого показника (лише 14,3%). Більше ніж у 14,6% господарств виручка від реалізації молока становить 7,1%, у 20,8% господарств — 14,4%, у 16,1% — 24,9%, у 11,3% — 35,0%.

Високий рівень спеціалізації (40,1 — 60,0%) досягли 11,5% господарств, 5,9% господарств забезпечили питому вагу молока у виручці 70,5%.

У 2014 році в середньому по господарствах України рівень рентабельності становив 18,0%, то неспеціалізовані господарства при рівні спеціалізації до 5,0%, 5,1 — 10,0%, 10,1 — 20,0% одержали збитки — 9,0, 8,4 і 2,2%, а спеціалізовані при рівні 35,0, 48,0 і 70,5% забезпечили прибуткове ведення галузі із державною підтримкою за рівня рентабельності відповідно 10,0, 8,8 і 9,9%.

Отже, з урахуванням фактичного стану галузі молочно-скотарства, можна вважати раціональним рівень спеціалізації її за часткою виручки від реалізації

молока понад 30,1 — 40%, а найбільш ефективною — при 60% і більше.

Рівень спеціалізації безпосередньо пов'язаний з концентрацією виробництва сільськогосподарської продукції, яка передбачає зосередження засобів, збільшення обсягів виробництва й робочої сили в одному конкретному підприємстві, що зумовлює збільшення розмірів підприємств та обсягів виробництва окремих видів продукції. Концентрація виробництва визначається розмірами, чисельністю поголів'я і обсягом виробленої продукції на фермі або комплексі.

Досягти раціональної концентрації виробництва у великих сільськогосподарських підприємствах можна за рахунок поділу виробництва на окремі стадії, кооперації, поглиблення спеціалізації та підвищення рівня інтенсифікації.

Спеціалізація й концентрація виробництва створюють можливість і зумовлюють об'єктивну необхідність виробничого кооперування, що є загальною формою організації продуктивних сил і ґрунтується на суспільному поділі праці. Спеціалізація й концентрація виробництва є різними економічними категоріями, однак тісно взаємодіють. Концентрація виробництва забезпечує поглиблення спеціалізації господарства, а остання — сприяє підвищенню концентрації галузі.

Концентрація (локалізація) поголів'я ефективна тільки за умови інтенсифікації виробництва молока, що в першу чергу пов'язано з інтенсифікацією годівлі. Це призводить до підвищення екологічного навантаження з двох причин: тварини з високим генетичним продуктивним потенціалом не тільки дають більше молока, але і споживають більше корму та води, відповідно збільшується вихід гною; при збільшенні надою корів склад гною істотно змінюється.

Очевидним є вплив локалізації поголів'я на витрати щодо забезпечення екологічної безпеки виробництва молока. Факторами, що впливають на ці витрати, є: поголів'я дійних корів; тип доїльного обладнання; коефіцієнт кратності збільшення відстаней транспортування гною збільшенню площі внесення; забезпеченість технікою для внесення гною.

На підприємствах із високим рівнем концентрації поголів'я, але за умови розосередження тварин на кількох тваринницьких об'єктах, ефективність високопродуктивної техніки здатна проявитися більшою мірою. Вирішенням проблем забезпечення екологічної безпеки виробництва молока і подолання перепон у збільшенні обсягів виробництва може стати перегляд питань оптимального розміру тваринницького об'єкта (ферми).

Розосередження поголів'я дасть змогу зменшити витрати на утилізацію гною за рахунок компактного розташування полів по накопиченню гною, що скоротить потребу в техніці, а отже інвестиційні витрати та поточні витрати з оплати праці, палива та амортизації. За невеликих відстаней перевезення можливо максимально використовувати продуктивність техніки з внесення органічного добрива, знизити витрати на додаткові транспортні засоби для підвезення його до полів.

Окрім того, розосередження поголів'я дозволить знизити екологічні ризики, пов'язані з виходом з ладу устаткування та ємностей для зберігання гною. У разі аварії на комплексі (мега-фермі) наслідки будуть непорівнянними з наслідками аварії на невеликому тваринницькому об'єкті.

Вирішення проблеми забезпечення сільськогосподарських підприємств високопродуктивною, але дорогою технікою з внесення органічних добрив, можливе на основі міжгосподарської кооперації. Основний економічний ефект кооперації полягатиме в економії на інвестиційних витратах і підвищенні продуктивності праці. Економічний механізм взаємодії учасників ко-

операції можливо побудувати на основі нормативних розрахунків амортизаційних відрахувань, витрат на ремонт і обслуговування пропорційно обсягу робіт, виконуваному в кожному окремому господарстві, та повної оплати поточних витрат кожним підприємством. При розробленні організаційного механізму необхідно враховувати проблеми дотримання сторонами зобов'язань, щодо строків внесення органіки, оскільки їх оптимальні терміни збігаються у більшості господарств.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, як спеціалізація та концентрація виробництва в сільськогосподарських підприємствах буде сприяти суттєвому підвищенню ефективності в молочному скотарстві. Дана обставина характеризується можливістю впровадження високотехнологічних та ресурсозберігаючих технологій з утримання сільськогосподарських тварин, що призведе до суттєвого зниження трудових та матеріальних ресурсів. У той же час підвищення рівня концентрації корів призводить до підвищення рівня екологічної небезпеки, зокрема щодо накопичення та утилізації гною. Вирішення даної проблеми можливе на основі міжгосподарської кооперації з використанням спеціалізованих суб'єктів господарювання, що дасть можливість мінімізувати витрати та знівелювати вплив екологічного ризику.

Література:

1. Маркс К. Капітал: твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. — 2-е вид. — Кн. 2. — Т. 24. — С. 598.
2. Мертенс В.П. Економіка сільського господарства: підруч. / В.П. Мертенс, В.І. Мацібора, П.Ф. Жигало та ін.; за ред. В.П. Мертенса. — К.: Урожай, 1995. — 288 с.
3. Маркс К. Замечания на книгу А. Вагнера "Учебник политической экономии" // Собрание сочинений. Т. 19. — С. 376—377.
4. Ленин В.И. Рецензия. Карл Каутский. Аграрный вопрос. Обзор тенденций современного сельского хозяйства и аграрная политика / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. — М.: Политиздат, 1979. — Т. 4. — С. 88—94.
5. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов. — М.: Наука, 1991. — 454 с.
6. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство / А.В. Чаянов. — М.: Экономика, — 1989. — 492 с.

References:

1. Marks, K. (1961), and Enhel's, F. (1961), Kapital: tvory [Capital: works], 2-d ed., vol. 24.
2. Mertens, V.P. (1995), Ekonomika sil's'koho hospodarstva [Economics of agriculture], "Urozhaj", Kyiv, Ukraine.
3. Marks, K. (1961), Zamechanyia na knyhu A. Vahnera "Uchebnyk polytycheskoj ekonomyy" Sobranie sochyenyj [Notes on the book by Wagner's "Textbook of Political Economy" Collected Works], vol. 19, pp. 376—377.
4. Lenin, V.I. (1979), Retsenzia. Karl Kautskij. Ahrarnyj vopros. Obzor tendentsyj sovremennoho sel'skoho khozjajstva y ahrarnaia polityka [Review. Karl Kautsky. The agrarian question. Review of developments of modern agriculture and agricultural policy], Polytyzdat, Moscow, Russia, vol. 4, pp. 88—94.
5. Chajanov, A.V. (1991), Osnovnye idei i formy organizacii sel'skoho zjajstvennoj kooperacii [The basic ideas and forms of organization of agricultural cooperation], Nauka, Moscow, Russia.
6. Chajanov, A.V. (1989), Krest'janskoe hazjajstvo [Peasant farming], Jekonomika, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2015 р.